

ВЛАДИКА МАКСИМ БРАНКОВИЋ У НАРОДНИМ ПЕСМАМА ИЗ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ¹

АПСТРАКТ: Рад има за циљ да прикаже лик владике Максима Бранковића у односу на слику коју о њему чува народна традиција, пре свега песме из збирке Вука Стефано-вића Караџића. Ова знаменита личност оставила је историји много недоумица које се односе на његов приватни, али и друштвено-политички живот. У раду се узимају у обзир историјске чињенице, као и подаци из прошлог житија, иако нам је превасходно намера да покажемо значајно место које ова средњовековна личност заузима у народном стваралаштву.

Кључне речи: Бранковићи, Максим Бранковић, народна песма, историја, житије

Помињање Бранковића датира још из најранијих периода српске историје. Њихово порекло са сигурношћу није разрешено, али се зна да су били у сродству са Немањићима. Као родоначелника породице Бранковић историја наводи војводу Младена с почетка 14. века (В. Ћоровић 2001: 184). Народна традиција пак династију Бранковић везује за унука војводе Младена, Вука Бранковића, кога памти као „невјеру“ и издајника на Косову. Проклетство Вуковог имена прати и његове наследнике, поготову зато што је Србија након пораза на Косову преживљавала тешке године. Трагични удес прати потоње владаре и деспоте рода Бранковића, који покушавају да разним дипломатским умећима очувају постојање Србије.

Син Вука Бранковића, Ђурађ, био је деспот Србије од 1427. до смрти, 1456. године. „Ђурђев син, деспот Стефан Бранковић, имао је трагичну судбину. Још у младости ослепљен је у Турској, заједно с братом Гргуром. Потом је, у метежу пред пад Смедерева 1459. године, био принуђен да напусти земљу“ (С. Томин 2007: 11). Пут је слепога Стефана одвео до Албаније, где се оженио Ангелином, ћерком великаша Аријанита Комнина. Са њом је имао троје деце: Ђорђа, Мару и Јована, чија судбина није била нимало боља од оне која је заде-сила њиховог оца (ИСН II 1982: 375).

¹ Рад је урађен у оквиру докторских студија из предмета Списи о Максиму Бранковићу текстологија: поетика под истим називом, а под менторством проф. др Светлане Томин.

Најстарији син деспота Стефана и деспотице Ангелине био је Ђорђе. Година и место његовог рођења нису са сигурношћу утврђени. Поједини историчари наводе да је рођен 1461. или 1462. у Албанији, домовини своје мајке, међутим кретања деспота Стефана Бранковића показују да је он 1461. године отишао у Италију (ИСН II 1982: 375). „На основу извесног могло би се закључити да је Максим рођен у Италији, као што сведочи његово *Пролошко житије*“ (С. Томин 2007: 13).

Подаци о Ђорђу Бранковићу састоје се из примарних извора, попут повеља које је издавао, као и од култних списа, Службе и Пролошког житија, који су састављени да би се он уврстио у светитељски низ. Познато је да је на позив Матије Корвина Ђорђе дошао у Угарску са мајком Ангелином и братом Јованом, како би преузео достојанство српског деспота после смрти Гргуревог сина деспота Вука Гргуревића Бранковића. „На краљев позив, деспотица Ангелина са моштина свога мужа, слепога деспота Стефана, и са своја два сина дође у Будим, где старији син Ђурађ, коме тада беше од прилике 21 година, би именован за деспота“ (К. Јиречек 1978: 412). Сматра се да је Ђорђе Бранковић деспотовао око десет година, јер је према историјским подацима у Срем дошао у фебруару 1486. године, а замонашио се у периоду између 1497. и 1499. године. Подаци о времену када се деспот Ђорђе Бранковић замонашио историчари наводе према повељама које издаје, јер „се јасно види да је Ђорђе 1497. још увек у звању деспота. Кад се закалуђерио, не може се тачно утврдити, али је сасвим сигурно да је то било пре 23. јула 1499, јер тог дана повељу манастиру Есфигмену (Свимену) издаје као деспот, само Јован, с мајком Ангелином“ (Д. Динић-Кнежевић 1975: 35).

Разлози за његово монашење нису познати. Неки историчари сматрају да је у питању његов несрећни брак са Изабелом,² који није могао опстати јер су супружници били различите вероисповести. „Брак са Изабелом, како се звала нова деспотица, није успео и одржао се само кратко време, можда због разлике у вери, како се прича у житију Ђорђевог“ (ИСН II 1982: 447), док други остају прилично уздржани, попут Константина Јиречека, који каже да је „краљ Матија оженио новог деспота Изабелом, блиском рођаком своје жене, краљице Беатриче из арагонске напуљске династије. Но тај брак не беше сретан и супрузи се убрзо разведоше“ (К. Јиречек 1978: 412). Уздржано мишљење даје и Владимир Ђоровић, који каже да „неочекивано борбен и дотле врло активан деспот Ђорђе згадио се, изгледа, на све, одрекао се части и чина, и отишао у калуђере. Све је досад остала тајна што га је могло одредити на тај корак. Очеvidно је само то да је по среди било неко велико разочарење. Знамо да је био несрећан у браку и да се растао са женом“ (В. Ђоровић 2001: 378). Наводе-

² Изабела је кћерка Беатричиног брата Алфонза, која се 1489. године удала за Ђан Галеаца Сфорцу, миланског херцега (Види: А. Ивић: 1929).

ћи низ опречних мишљења, Светлана Томин долази до закључка да „монашење будућег владике Максима, у сваком случају, не би требало схватити као последицу евентуално несрећног брака. Уколико прихватимо Изабелину удају за Ђан Галеја Сфорцу 1489. године, и Максимово замонашење после 1497. године, онда је прошло сувише времена између ова два чина да би се они могли доводити у узрочну везу“ (С. Томин 2007: 25). Занимљиво мишљење о разлозима монашења наводи Новак Килибарда, који у овом чину препознаје „државно-политички смјер“ (Н. Килибарда 1989: 81).

„Чини се да је за браћу Бранковиће тада била значајнија духовна власт над српским живљем у Панонији и сарадња с проминентним влашким војводама, него ограничени положај титуларног деспотства у Угарској. [...] Да је после пострижења калуђер Максим остао обичан монах или испосник, не би се могло говорити о политичкој мотивацији његова одступања од деспотске титуле. Али он је дотјерао до високог црквеног положаја. Око 1505. године постао је митрополит влашки, а 1513. помиње се као митрополит београдски. Вршио је митрополит Максим деликатне дипломатске мисије за рачун деспота Јована и влашког православног војводе Басарабе IV Њагоја. [...] После смрти деспота Јована, Максиму је поново нуђено деспотско достојанство које ће он одбити. [...] И неприхватање понуде знак је политичке мудрости“ (Н. Килибарда 1989: 81).

Овакав приступ сагледавању Максимове личности пружа нам потпунију слику о животу овог српског великодостојника. Иако је живео у периоду када је пропаст српских земаља била неминовна, овакви Максими потези говоре само у прилог његовој далекосежној политичкој стратегији. Војна снага српског народа била је веома слаба, али је духовно јединство оно што је обележило последње године српске деспотовине. Све расположиве снаге користио је Максим у вођењу земље и српског народа до краја животног века 1516. године. Деловао је као духовник, али и као политичар и митрополит београдске митрополије (ИСН II 1982: 455).

Познато је да усмена традиција прати историјске догађаје и осликава и анализира историјске личности у контексту. Улога коју су Максим и његов брат имали у историји није пропорционална улози која им је дата у народној књижевности. Још је Томо Маретић приметио да „много више него о Максиму и Јовану пјевају народне пјесме о деспоту Вуку“ (Т. Маретић 1966: 150). Аналогно овоме требало би истаћи да се Максим Бранковић у Вуковим збиркама помиње у неколико песама и то најчешће као епизодни (споредни) лик.

У песми *Ђурђево Јерина* (СНП II, 80) Максим Бранковић је опеван као „Гргуревић Макс“, дакле син Гргура Бранковића, што се не слаже са историјским чињеницама, а што је и показао Томо Маретић, који напомиње да су Максим, Јован и Вук у усменој традицији опевани као браћа, што је „историјски криво, јер ми добро знамо чији је син био деспот Вук и чији су синови били

Максим и Јован: знамо да је овој двојници Вук био братучед“ (Т. Маретић 1966: 149). Песма почиње идиличном сликом шетње Јерине и Максима крај Дунава и њиховим наизглед безазленим разговором. Јерина, иако старија и отуд претпостављамо мудрија, пита за савет унука, нејачког Максима, коме да да руку своје кћерке, миљенице, јер је просе тројица просаца:

„Једно проси Вилип Мацарине,
Од мацарске од земље богате;
Друго проси од Московца краљу;
Треће проси цар Отмановићу
Од Стамбола града Цариграда;
Сјетуј мене дијете Максиме.“

Иако јој је унук, и самим тим знатно млађи од ње, Максим веома разложно предлаже Јерини какву одлуку да донесе:

„Ја ћу тебе, бако, сјетовати:
Ако хоћеш мене послушати,
Подај ћерку Вилипу Мацару,
Те ће она бити у богату;
Ако не даш ћерку за Мацара,
А ти подај од Московске краљу,
Кад будемо с краљем пријатељи,
Москови су од боја јунаци,
Могу нама помоћ' војевати;
Ако ли је дадеш за Турчина,
Турчин хоће земљу од мираза,
Хоће земљу, хоће и градове.“

На ове речи Јерина реагује очекивано у складу са представом њеног лика у народној традицији: не прихвата савет, поступа по својој вољи и даје ћерку за турског цара. Разочаран, Максим Бранковић куне Јерину што је удала кћер јединицу за султана и иноверника и свој бес изражава клетвом:

„Бог т' убио, моја стара бако!
Куд је дала уз'о час је дала!
С њоме дала земљу и градове.“

Максимова клетва добија пророчки карактер, јер одиста следи пад де-спотовине. Ипак, треба напоменути да насупрот певачевој представи „и према историјским споменицима и према новијим изучавањима овог периода, удаја Маре Бранковић за султана била је далеко од својевољног избора. Покушавајући да заустави даља турска освајања, Ђурађ Бранковић је у септембру 1435. године дао кћер Мару за жену Мурату II и уз њу и богат мираз – Топлицу и

Дубочицу и неколико стотина хиљада дуката“ (Љ. Пешикан-Љуштановић 2006: 45). Познато је да је Јерина у народном предању одговорна за пропаст Бранковића, а самим тим и Србије.

„Подизање Смедерева, које је морало бити извођено убрзаним темпом, захтевало је огромне напоре, и финансијске и људске. Народна традиција казује како је тад ударен тежак кулук и намет и како је то неке људе, као Старицу Новака, отерало у хајдуке.³ Ту безобзирност народ је приписивао Ђурђевој жени Јерини, понајвише зато што је зидањем руководио њен брат и што је на грађевину доведено и неколико грчких мајстора. Она је због тога постала веома непопуларна; добила је чак назив ‘проклета’“ (В. Ћоровић 2001: 302).

Негативну слику коју усмена традиција чува у својој колективној свести о Јерини Бранковић, Љиљана Пешикан-Љуштановић демистификује „специфичним односом према женама које су – а то је историјски засведочено – изашле из домена куће. [...] По песми, Јерина, мимо воље мужа, удаје ћерку по свом избору, а њена кћер ослепљује наследнике престола, па тиме обе непосредно угрожавају државу, што, у ствари, рефлектује темељну предрасуду да је жени место у кући и да је она у домену јавног, политичког живота деструктивна и опасна“ (Љ. Пешикан-Љуштановић 2006: 55). Чини нам се да се овом клетвом још више интензивира њена одговорност за насталу историјску ситуацију. Иако је у песми доминантна Јерина, лик Максима Бранковића завређује и те како велику пажњу. За народног певача он је у овој песми светла фигура српске историје. Из улоге коју му је доделио певач, наслућује се да је Максим упамћен у народној традицији као мудар и разборит, што је у складу са његовим звањем и положајем. Осим тога, по клетви коју изриче чини се да му је придавана и пророчка, па потенцијално и светачка моћ да види будућност.

Посебан круг песама чине оне о његовом брату деспоту Јовану, у којима се Максимово име најчешће помиње уз име мајке Ађелије. У песми *Смрт Јова Деспотовића* (СНП II, 91) народни певач опева последње часове у животу деспота Јована. Деспот Јован је на самртничкој постељи, и како осећа да му се самртни час приближио, шаље верног слугу Милутина по брата Максима и мајку Анђелију:

„Милутине, вјерна моја слуго!
 Ти упрегни коње у хинтове,
 Пак ти трчи, штогођ брже можеш,
 Крушедолу б’јелу манастиру,
 Те ми зовни мог рођеног брата,
 Мога брата, Максима владику,
 И кажи му, ништа не затаји,
 Да сам се ја на смрт разбољео.“

³ Видети песму *Старина Новак и кнез Богосав* (СНП III, 1).

Деспот Јован не скрива истину од свог брата, који је уз њега у најпотреснијем часу. Владика Максим је ту да се опросте као браћа, али, истовремено, он као духовник даје брату опрост од греха и припрема га за онај свет. Слуга добија наређење да од мајке Анђелије сакрије истину, коју она ипак открива када стиже код сина и види Максима у тренутку док брату читава молитву:

„Кад су били пред бијеле дворе,
Ту се мајка јаду досјетила;
Кад уљезе у бијеле дворе,
Ал’ се Јово са душицом бори,
Више њега Максима владика,
Чати брату самртну молитву.“

У овој песми владика Максим Бранковић се само помиње у тренутку док обавља дужност свештеног лица. Он у песми, мимо тога, нема активног учешћа, што је случај и са осталим песмама у којима се помиње.

Песма *Смрт деспота Јована* (СНП II, 87) налази се у *Српским народним пјесмама из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, и по мотиву и теми слична је песми *Смрт Јова Деспотовића*. Наиме, и у овој песми владика Максим молитвом испраћа деспота Јована на вечни починак, али за разлику од предходне песме народни певач открива да он није само свештено лице већ и потресени сродник:

„Чита брацу самртну молитву,
Молитву чита а сузе пролива.“

Туга за братом изражена је и у сцени када владика Максим сазнаје да му је брат на самрти:

„Књигу гледи Максима владика,
Књигу гледи, а сузе пролива,
Па марамом лице заклонио
Да му мајка не сагледа суза.“

Песма *Смрт деспота Јована* специфична је по томе што, за разлику од осталих песама у којима се владика Максим само спомиње, у њој откривамо и емотивну страну овог лика. Он је, рекли бисмо, дубоко везан за своју породицу, јер, с једне стране, не може да контролише тугу и жалост због братовљеве смрти, а, с друге, покушава да од мајке сакрије своје емоције како би је заштитио од страшног сазнања. „Најчешће, народне песме га памте као владика вазаног за Крушедол, као доброг брата деспота Јована, коме на самрти чита молитву. Он је забринут, нежан и брижан према брату и врло обзиран и добар према мајци“ (Ј. Ређеп 1988: 107).

У песмама из Вукове необјављене збирке постоји и друга верзија песме о смрти деспота Јована. То је песма *Опет смрт деспота Јована* (СНП II, 88), у којој Максим и Анђелија не стижу да се опросте од деспота, што додатно појачава осећање бола и туге које народни певач изражава стихом:

„Књигу гледи, грозне сузе рони.“

Овим песмама је по тематици блиска и песма *Мајка Анђелија и деспот Јован* (СНП II, 86). И у њој као и у осталима владика Максим није централна фигура, већ се спомиње како чита молитву над самртном постељом деспота Јована.

За разлику од Јерине, која је упамћена као проклета жена која ради супротно интересима народа, Ангелина и Јован Бранковић памте се у позитивним одјецима усменог предања. Историја сведочи о великој љубави између деспота Стефана, оца Максима Бранковића, и Ангелине. Познато је да је она након смрти свога мужа носила његове мошти са собом, а касније и мошти свога сина деспота Јована, што непосредно указује на њену приврженост и оданост породици. Ангелина је упамћена и као жена која је, у једном од најтежих тренутака у историји Србије, градила, обнављала и даривала манастире чувајући успомену на своју породицу.⁴ Одатле произилази да је народни певач у већ поменутих песмама сачувао успомену на Ангелину као на пожртвовану мајку која је уз своју децу и у добру и у злу. На Јовановој самртној постељи њих троје су обједињени у болу и жалости, а тугу која се не може описати народни певач казује потресним нарицањем мајке Анђелије у песми *Смрт Јова Деспотовића* (СНП II, 91):

„Кад то виђе мајка Анђелија,
Закукала, кано кукавица:
‘Јао Јово, моје ране грдне!
Што ће, Јово, Сријем земља равна?
Што ће, Јово, твоји б’јели двори?
Што ће, Јово, твоји врани коњи,
Врани коњи и сиви соколи?
Што ће, Јово, твоје пусто благо?
Што ће, Јово, твоја вјерна љуба?
Што ће, Јово, твоја стара мајка?’“

Име Максима Бранковића се помиње у две песме које говоре о смрти патријарха Арсенија Чарнојевића. Обе песме се налазе у необјављеним рукописима Вука Стефановића Караџића под именом *Смрт Арсена патријара* (СНП

⁴О Ангелини Бранковић и њеним ктиторским активностима пише Светлана Томин у студији *Мужаствене жене српског средњег века* (С. Томин 2011).

III, 70) и *Опет смрт Арсена патријара* (СНП III, 71). И у једној и у другој песми помиње се име владике Максима у контексту када Исаја изражава жељу да сахране мошти Арсенија Чарнојевића у Максимову гробницу:

„Светла круно, Јозепе ћесаре,
Патријар се српски преставио
У честиту у Бечу вашему,
Па га проси Исаја мудри
Да га носи низу тија Дунава,
До окриље до Врушке планине,
До убава места Крушедола,
До гробнице Максима владике.“

Помињање владике Максима без икаквог детаљнијег портретисања одговара нашој примедби да народни певач у већини песама не даје простора ширем развијању његовог лика.

На овакав однос народног певача према лику Максима Бранковића налазимо и у песми *Која уста рекла она и одрекла* (СНП I, 550). И у њој као и у осталим песмама владика Максим се само успутно спомиње. Ипак, његова позиција у овој песми очигледно се разликује од претходних, пошто владика Максим није уз самртничку постељу, нити у монашкој одори, већ на коњу у лову. Како примећује Светлана Томин: „Реч је о деспотовом обећању да ће девојци, којој су његове слуге погазиле цвеће, поклонити оног с највише цвећа“ (С. Томин 2007: 195). С обзиром на то да с највише цвећа долази Максим, деспот не испуњава обећање већ говори:

„Пусти коња, лијепа дјевојко,
Под Максимом, под мојијем сином,
Узми слугу кога теби драго!“

Очито је да се овде мотив љубавне песме и песме о изневереном владарском обећању механички везао за лик који је у осталим песмама пре свега свештеник, мудрац, па и пророк. Можемо само слутити да је реч о певачу (или, вероватно, певачици) која не познаје особито добро традицију певања о Бранковићима, или се, можда, деспотова одлука – да девојци не да свог сина – у свести певача повезала са свешћу да је Максим, као владика, морао живети у целибату.

Из познатих нам песама примећујемо да се о Максиму само говори или се његово делање описује (С. Томин 2007: 196). „Једино у песми *Ђурђево Јерина* он узима реч“ (С. Томин 2007: 196). Усмена традиција, како видимо, не памти Максима Бранковића из периода његове световне владавине, када је као деспот управљао српским земљама, само песма *Која уста рекла она и одрекла*, можда, памти његово момковање. Такође, народни певач не памти догађаје

везане за његову женидбу или дипломатске мисије, о чему смо већ говорили, већ везује колективну свест за период Максимовог црквеног деловања. У свим песмама, чак и у песми *Која уста рекла она и одрекла*,⁵ он је владика Максим или само Максим, што је, како знамо, његово свештено име. Сходно овоме можемо закључити да је у народу остао да живи пре свега култ последњих Бранковића, највише владике Максима, који је упориште у тешким временима нашао у верском деловању и породици, мајци и брату. Његов лик није много заступљен у народној поезији, али с пуним правом можемо рећи да је „приказан позитивно“ и углавном у складу са својим у историји упамћеним делањем (С. Томин 2007: 197).

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије. 1991. *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.
- Dinić-Knežević, Dušanka. 1975. „Sremski Brankovići“. *Istraživanja* 4: 5–44.
- Ивић, Алекса. 1929. *Историја Срба у Војводини. Од најстаријих времена до оснивања Потиско-Поморишке границе 1703*. Нови Сад: Матица српска.
- Историја српског народа II*. 1982. Београд: СКЗ.
- Јиречек, Константин. 1978. *Историја Срба I*. Београд: Слово љубве.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1974а. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа В. Стефановића Карацића. Пјесме јуначке најстарије II*. Београд.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1974б. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа В. Стефановића Карацића. Пјесме јуначке средњијех времена III*. Београд.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1985а. *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета–Нолит.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1985б. *Српске народне пјесме II*. Београд: Просвета–Нолит.
- Карацић, Стефановић, Вук. 1985в. *Српске народне пјесме III*. Београд: Просвета–Нолит.
- Кашанин, Милан. 1990. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.
- Килибарда, Новак. 1989. „Православље у народним пјесмама о последњим Бранковићима“. *Манастир Шишатавац. Зборник радова*. Београд: 79–83.
- Маретић, Томо. 1966. *Наша народна епика*. Београд: Нолит.
- Новаковић, Стојан (1886). *Последњи Бранковићи у историји и народном предању 1456–1502*, књ. 148, св. 4. Нови Сад.

⁵ У песми *Која уста рекла, она и одрекла* Максим је још младић Ђорђе, те његово свештено име не одговара историјским чињеницама.

- Пешикан-Љуштановић, Љиљана. 2006. „Свете и проклете – жене из породице Бранковић у историји и усменој традицији“. *Смедеревски зборник*, бр. 1: 43–57.
- Радојичић Сп., Ђорђе. 1962. *Развојни лук старе српске књижевности*. Нови Сад: Матица српска.
- Ређеп, Јелка. 1988. „Ђурђеви потомци“. *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 34. Нови Сад: 97–108.
- Ређеп, Јелка. 1985. „Синови деспота Ђурђа“. *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 28. Нови Сад: 119–133.
- Томин, Светлана. 2007. *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум.
- Томин, Светлана. 2011. *Мужаствене жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.
- Ђоровић, Владимир. 2001. *Историја Срба*. Ниш: Зограф.

Elma I. Halilović

BISHOP MAKSIM BRANKOVIĆ IN THE FOLK SONGS
OF VUK'S COLLECTIONS

Summary

The aim of this paper is to depict the character of Bishop Maksim Branković in comparison to his image in the folk poems collected by Vuk Stefanović Karadžić. This eminent person left numerous doubts in history related to his private and his socio-political life. All historical facts have been reconsidered in this paper, as well as the data from Prolos hagiography, although our primary intention was to point at the significant place which this medieval character occupies in Serbian folk art.

Key words: the Brankoviće, Maksim Branković, folk poem, history, hagiograph